

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЕКТ

Олександр КРАСОВИЦЬКИЙ

12 РОЗМОВ ПРО ГРУЗІЮ

Харків
«ФОЛІО»
2023

Леван Цуладзе,
режисер

Плеханівська вулиця — це колишня Німецька слобода, забудова там німецька. У 1899-му німець збудував там кіно-театр, тож 1901 року він уже функціонував. Я бачив у старій газеті рекламу «Електрокіно».

Брат моєї бабусі, імеретинський князь Віктор, навчався в Санкт-Петербурзі, познайомився і зійшовся з якоюсь жінкою, яка була дружиною литовського князя з Гедиміновичів. (Тут Леван підкрутив вуса.) Зоя, так її звали, мешкала у флігелі Зимового палацу. Коли відбулася революція, вона разом з чоловіком, французькою гувернанткою, бонною і якимось Мельниковим Ванею (я їх ще пам'ятаю) вирішили вибиратися з Росії через Грузію до Туреччини. Поки вони збиралися, братик моєї бабусі Віктор купив для цієї Зої квартиру в будівлі кінотеатру в німця, який зрозумів, що запахло смаленим.

Мою бабусю, фрейліну, виписали з Петербурга, щоб вона приглядала за цією Зоєю, хоча Віктору ця жінка вже набридла, князеві, мабуть, теж, він на той час не жив із нею. Князь був наркоманом, він так і не поїхав до Туреччини, але діти його це зробили. У Тбілісі був китайський квартал, там продавали наркотики, тому князь залишився в Тбілісі ще на три роки.

Зоя мешкала в нашій квартирі до 60-х років, щоправда, я її не пам'ятаю, а от Ваню Мельникова, який забезпечував наркотиками князя, його «кріпака», бонну, гувернантку пам'ятаю. У цьому німецькому будинку жило багато цікавих людей, і от, коли минуло рівно сто років після того, як прадід купив цей будинок, я продав там квартиру, перервавши таким чином цю історію.

* * *

Я не розповідатиму про давні корені нашого театру, оскільки сам я в цьому не дуже впевнений. Написано книги про 3000-річну історію грузинського театру, але немає жодних п'єс, лише самі легенди. Ось одна з легенд про театральну трупу царя Іраклі: вони повним складом трупи пішли на війну і всі героїчно загинули. І цей героїзм закарбувався в історії грузинського театру. Під час російської окупації не можна було говорити грузинською на публіці, точніше — можна, але небажано, і ця дисидентська функція театру збереглася відтоді. Професійний грузинський театр з'явився вже в XIX столітті. Спершу це був аристократичний салонний театр. Аристократи перекладали класичні п'єси і самі ж у них грали. Той-таки Ілія Чавчавадзе зізнавався, що був поганим актором, але він грав, позаяк важливо було розвивати саме грузинський театр. Тут доречно згадати знамениту фразу Ілії Чавчавадзе: «Театр — це місце, де наше слово звучить грузинською мовою прилюдно».

З 30-х років на нинішній площі Свободи стояла Італійська опера, будівля якої згоріла в 1950-х. На початку XIX століття

італійці прибули до Тбілісі для виступів та й осіли в нашому місті. Там ішли не лише опери, а й буфонади, антрепризні вистави італійською і російською мовами. Перша грузинська трупа з'явилася в 60-х роках XIX століття, до неї увійшли Валеріан Гуліа, Месхишвілі¹, це була напіваматорська трупа. Аристократи грали для народу. А проте переклади були такі добрі, що їх видають і тепер. Я нещодавно поставив «Гамлета» в перекладі, що його Іване Мачабелі зробив у XIX столітті.

Грузинська драматургія починалася з водевілів, французьких одноактних п'єс, переінакшених на грузинський штиб. Їх робили Авксенті Цагарелі, Акакі Церетелі. Важливо, щоб п'єси були доступними, і грузини прагнули дивитися їх грузинською мовою. Ось цей патріотичний стрижень, ця національна риса є практично в усіх режисерів, і в мене, звичайно, теж. Тільки нині я починаю думати про те, щоб поставити щось для себе. А до цього основна думка — «Я грузинський режисер, я мушу допомагати лікувати моє суспільство». Чи здатний театр вилікувати суспільство? І так і ні. Звичайно, театр революцію не влаштує, хоча пів століття тому міг. Вистави Стуруа того часу тримали цей дисидентський вогник засвіченим. «Кавказьке крейдяне коло» Брехта — начебто нічого особливого. Асдак — головний герой. І за ним два стражники стояли в суді, він їх називав собаками. «Здорові були, собаки. Прокинулися, собаки? Собаки,

¹ Володимир Алексі-Месхишвілі, 1857—1920, грузинський актор і режисер.

добрий ранок...». Але собаками у нас за радянських часів називали міліціонерів. Тому що в Грузії міліція і суд — це було все російське. У нас не було свого суду. Через це ми нині переживаємо всі ці катаклізми, у нас немає досвіду свого судочинства. Асдак за роллю був суддя. Усі розуміли, що це — про росіян. Чи, наприклад, знаменита фраза з цієї вистави: «Громадяни, війна закінчилася, бійтеся миру». Оскільки уся наша історія — це війна, то приєднавшись до Росії, ми отримали тривалий мир, але при цьому втратили в ньому нашу незалежність. Стурва влада пробачала багато чого, що іншому б не подарувала. Потім була геть дисидентська, навіть антирадянська, вистава «Похорон в Каліфорнії» Рустама Ібрагімбекова. Навіть якщо у виставі не було нічого антирадянського, ми бачили це між рядками. Ми в театрі відчували, що настане день нашої незалежності. Я в Ірані в театрі зараз спостерігаю те саме. Я був там два роки тому й згадав свою театральну молодість. Велика зала, квитків немає, багато молоді, сидять на підлозі, Матінка Кураж прикурила сигарету — і вся зала вибухнула. Для них жінка із сигаретою, та ще на сцені, в громадському місці — це неймовірний символ протесту. А іранський театр — дуже добрий театр, з багатовіковими традиціями. Сильні актори, дуже красиві люди. На грузинський театр, звісно, дуже вплинув російський театр, але наш театр не пішов шляхом Станіславського, це епічний театр. Хоча театр Станіславського був обов'язковим за радянських часів: за Станіславським треба було рухатися, за Станіславським — говорити, посміхатися — за Станіславським, але

грузинський театр обрав інший шлях — балаганного, політичного, епічного, брехтівського театру. Може, й мають рацію ті, зокрема мої друзі-вірмени, які знають тисячолітню історію нашого театру. Може, й існувала ця історична сцена «Театрон», про яку нічого не відомо достеменно, але я людина іронічна, і, можливо, академік Джанелідзе¹, людина дуже хороша, мій навчитель, усе це вигідав, а може, й не вигідав. У грузинській мові є перські старі слова: «тамашо» (вистава), «масхарабоз» (клоун) і давнє грузинське слово «сахеоба» (лицедійство), «саха» — лице, тобто «сахеоба» — мати інше лице. У церковних записах VI століття написано: якщо дияконів син ставав сахеоба, то диякону голили бороду. Це VI століття, це мандрівні трупи. У VI столітті взагалі в Європі не було акторів. Їх убивали. На той час штраф за вбивство актора був меншим, ніж за вбивство раба.

Марджанішвілі² — режисер, який створив перший професійний грузинський театр у першій половині XX століття. Він, до речі, був учнем Станіславського, у 1919-му в Києві заснував свій перший театр, а на початку 20-х приїхав до Тбілісі й працював у театрі Руставелі, також заснованому в ті самі роки. З розрізнених труп він і створив грузинський театр. До того були й інші визначні режисери, Акакі Пагава наприклад, але саме Марджанішвілі створив справжній театр. Потім його вигнали звідти, ближче до 1930 року, і він

¹ Юстин Джанелідзе, 1893—1950, відомий хірург-клініцист, генерал-лейтенант медичної служби.

² Костянтин Марджанішвілі, 1872—1933, грузинський режисер театру і кіно.

заснував новий театр — у Кутаїсі, який у 1930 році переїхав до Тбілісі. У трупі було багато відомих людей і аристократів. Наприклад, наш відомий письменник, Александре Казбегі, класик, приходив до Руставелівського театру під час перерви й танцював на сцені лезгинку. У нього був такий дивертисмент, і його ніхто не міг зупинити. Він погано бачив, але в танці кидав кинджали. Через це публіка з перших чотирьох рядів одразу ретирувалася чимдалі. Він приходив на кожну виставу зі своїми кинджалами і чудово танцював танець із шаблями. На нього ходили і йому вибачали ці його кидки кинджалами в глядачів. У ті роки багато аристократів так само прагнули зробити свій внесок у національну культуру.

Спершу радянська влада допомагала Марджанішвілі та його учням. Один з них, геніальний режисер Ахметелі¹, був яскравою зіркою, саме після творчого конфлікту з ним Марджанішвілі пішов із театру. Постановки Ахметелі чимось нагадували меєргольдівські. Збереглося небагато кадрів з його вистав. Ахметелі витворював і нову грузинську драматургію, трішки меншовицького штибу. У Грузії була сильна соціал-демократія і багато діячів культури були меншовиками. За чотири роки влади меншовики багато чого досягли в культурному і соціальному плані, але, на жаль, не змогли утримати владу. Моя бабуся розповідала, як більшовики входили до Грузії, в Кутаїсі 1921-го. Вона тільки рік як приїхала із Санкт-Петербурга, не закінчивши університет, і пішла,

¹ Александре Ахметелі, 1886—1937, грузинський режисер, один із основоположників грузинської режисури.

як вона розповідала, працювати вчителькою музики, щоб не зіпсувалася аплікатура пальців. Коли вона йшла з уроку, з іншого боку через знаменитий Білий міст бігла її родичка і кричала: «Віро, Віро, наші покинули місто!» Вона говорила, що після цього дня ніколи не займалася музикою. Потім вона була справжньою дисиденткою, сиділа в 30-х, відтак працювала в міністерстві культури.

Була велика князівська сім'я Лордкіпанідзе в Кутаїсі, і, коли колона 11-ї Червоної армії йшла через місто, бабусин брат, 16-річний Чако Циргіладзе, підпалив наш будинок. Він був, як сучасні діти індиго, вельми талановитим і екзальтованим. Коли Чако підпалив будинок, мати його, Кристіна Лордкіпанідзе, сказала: «Не гасіть, хай він подивиться, може, це його вилікує». Ця картина у мене перед очима: 11-та армія в цілковитій тиші йде через Кутаїсі, палає будинок моєї бабусі, але його не гасять. Що являла собою 11-та армія? Це були мародери, які після кількох років війни увійшли до квітучої країни, де персики ростуть. Потім вони встановили свою владу. А театр був, по суті, меншовицьким. І тому Марджанішвілі за опортунізм фактично вигнали з Грузії, він у 1933-му помер в Москві, Ахметелі в 1937-му розстріляли. Він особисто знав Берію (колись вони разом навчалися) і розмовляв з ним по-панібратськи. А Берія був уже московським діячем. Коли він приїжджав у Грузію, Ахметелі йому на параді показував середній палець. Його довго не розстрілювали, але влітку 1937 року це сталося.

Культуру в Грузії фактично несли офіцери та князі. У більшості своїй аристократи поїхали до Парижа, офіцери — до

Польщі. А всі, хто залишився, були знищені в 30-ті. Усіх поступово розстріляли. Не лише режисерів, але й художників. Наприклад, абсолютно геніального Петре Оцхелі, авангардиста, якого й тепер вважають великим. Але театр все одно процвітав, за рахунок молодих акторів і режисерів спадкоємність була дотримана.

Грузинське суспільство багато в чому пристосувалося до радянського життя. А ось у моїй родині було заведено, що 25 лютого — у день введення радянських військ — я не йшов до школи, це був день скорботи. Комуністичні ідеї для Росії були чимось іншим, тому що вони самі ці ідеї продукували, а для Грузії все це було чужим. Ставлення грузинського суспільства було таким: «Ну комуністи. Ну ще живуть. Ну ще довго житимуть. Що робити?» Частка іронії до всіх подій була. Ми були маленькою переможеною державою, якій потрібно вижити. Писали, звичайно, слабкі, смішні п'єси про Леніна, але ставили й речі, які зберегли грузинську культуру. Я пам'ятаю прем'єру любовинської вистави «Майстер і Маргарита», забороненої в Москві. Вони приїхали до Тбілісі на гастролі за посередництва Театру Дружби, спеціально створеного для таких гастролей, нібито випадково взявши декорації цього спектаклю. І ніби випадково зіграли його у вихідний як позаплановий перед грузинською театральною громадськістю. У Грузії було легше з цензурою (*показує закручування гайок на кайданах*), грузинські критики написали хороші статті про виставу, ці статті повезли в Москву,

переклали, показали там, доводячи, що нічого поганого через цю виставу не сталося, і її дозволили.

Грузинські комуністи усе це розуміли (адже вони були з грузинських родин), і гайки тут не були аж так закручені. Було безглуздо вимагати від грузинів сліпої любові до комунізму. Шеварднадзе це чудово знав, він кричав у Москві на з'їзді, що сонце для Грузії сходить на півночі, а в Грузії тихо говорив: «Заспокойтеся, це все не важливо...». Він умів пристосовуватися. Наприклад, фільм «Покаяння» Абуладзе¹ зняв на його замовлення. Абуладзе потім говорив, що йому і Шенгелая він допомагав найбільше. Напевно, він щось розумів, а може, навпаки, не розумів нічого, я не знаю. Грузія не була під таким великим партійним пресом, як Росія. Коли я своїх московських друзів запитав: «Чому у вас так багато лекцій з наукового комунізму?», мені відповіли: «Тсс, хіба так можна, хіба у вас про це говорять?» — «Еге ж, я можу про це сказати на зборах». — «І що буде?» — «Нічого не буде, всі посміються». Я трохи перебільшую, але саме завдяки такому ставленню Роберт Стуруа міг тоді ставити свої спектаклі.

Театром Марджанішвілі у повоєнні роки керував багато хто. І Гіга Лордкіпанідзе, і Темур Чхеїдзе, й інші. Це був акторський театр. Грузинська режисерська школа від початку дуже сильна. Радянська система давала змогу розкритися акторові, а в театрі імені Марджанішвілі було багато сильних акторів. У грузинському епічному театрі центральною

¹ Тенгіз Абуладзе, 1924—1994, грузинський кінорежисер, сценарист, педагог.

фігурою був режисер, велику роль відігравала музика, і від початку художникові театру дозволялося більше, ніж зазвичай. За режисерами потрібно «наглядати», через це в театрі було багато зборів, а там виступали наші «металізовані» (*показує на орденську планку*) актори. У театрі Руставелі було те саме, але Робіко Стуруа (Роберт Стуруа) зміг цю справу закінчити, коли прийшов. Він став у театрі справжнім монархом. Руставелі став театром Роберта Стуруа, режисерським театром. А театр Марджанішвілі залишився акторським театром. Досягти популярності театру без гастролей у Москві було можна, але для розвитку і визнання ці гастролі були, безперечно, важливі. Що давали гастролі в Москві? Медалі. Квартиру. Можливо, машину. Особлива дружба у мого вчителя Михайла Туманішвілі була з театром Някрошюса¹. Вони однаково розуміли театр. Литовці теж ставили неадаптовані п'єси, не про сталь або чавун. Але тепер у нас тільки в нашому театрі є копродукція з французами, німцями, канадцами, для нас відкритий увесь світ. Коли це почалося, одна геніальна і славнозвісна актриса підійшла до мене і сказала про Саакашвілі: «Слухай! Що він робить? З глузду з'їхав? Як можна без Москви? Можна без Москви?! Можна? Еге ж, я постаріла». Це була Софіко Чіаурелі. Вона була дуже гарною актрисою. Гарний актор ніколи про медалі не думає. Абсолютно геніальні актори — Софіко Чіаурелі, Рамаз Чхиквадзе, Отар Мегвінетухуцесі. Він був до мене художнім керівником

¹ Еймунтас Някрошюс, 1952—1918, литовський театральний режисер.

театру. І майже ніхто з акторів і не думав від'їжджати до Москви. По-перше, мовний бар'єр. Гоміашвілі¹ працював у московських театрах, але він добре знав російську.

Грузинське кіно теж було цілком самодостатнім. Не було такого — негайно в Москву, там народжуються зірки. Хоча, звичайно, була спокуса там зніматися. Грузинським акторам було цікаво зніматися в грузинському кіно, тому що воно було сильним. Дуже популярним було наше короткометражне кіно. А в Москву возили букети троянд комусь, щоб квартиру швидше дали, машину без черги, але не хотіли переїжджати.

Коте Махарадзе грав у нашому театрі, але останніми роками організував свій театр, разом із Софіко, вдома. Моновистави. Про Сталіна, про Ілію Чавчавадзе, зокрема й російською мовою. Збереглися записи. Махарадзе був дуже книжна людина. Як розповідав мені Миша Туманішвілі, Коте був найбільшим книжником з усього їхнього покоління. Усі знали, що він ловелас, дуже любив жінок, любив футбол, і мало хто знав, що він був глибокою, книжною людиною. Нині вельми цікаві речі відбуваються в драматургії — років 10 тому почалася нова хвиля. Я не знаю, чи переросте це у велику класику, але тепер молоді грузинські письменники пишуть дуже багато п'єс. Мій кузен, Вахо Двалішвілі, переклав для Абуладзе підрядник повісті «Щуриха» Гюнтера Грасса для

¹ Арчил Гоміашвілі, 1926—2005 — радянський і грузинський актор театру й кіно.

того, щоб він міг домовитися з продюсером. Це було після «Покаяння», в Абуладзе вже була світова популярність. Вони разом тиждень гостювали у Грасса, обговорювали фільм, але потім Абуладзе захворів, і проєкт не відбувся. Вахтанг Кікабідзе завжди мріяв зіграти Піросмані. З тих, хто його грав, найкращий Піросмані — Авто Варазі¹, який зіграв у фільмі. Він сам був художником, і не лише він сам себе, але й інші його ототожнювали з Піросмані. Варазі не актор, він художник, і не грав, а жив у цій ролі. Тепер Піросмані саме такий. Двадцять років тому в нас був у Тбілісі Підвальний театр. І якось один з глядачів сказав після вистави: «Хочу випити за Ваш театр, бо в ньому живе протест. Не знаю, проти чого протест — але протест!» Протест — це найголовніше в грузинському театрі. Грузинський глядач дуже любить свій театр, навіть нудний, псевдоінтелектуальний, з украденим внутрішнім посиленням. Ми пережили важкі часи, і рівень глядача пішов різко вниз. А нині з'явився гарний, глибокий глядач, такий, якого ніколи не було в Грузії. Більш освічений, знаючий. Усе, що втратили ми, припинивши гастролі в Росії, ми знайшли тепер у себе, але більшого масштабу. У нашого театру за 10 років було понад 60 гастролей, кілька перемог на театральних фестивалях, зокрема ми стали кращими з 38 театрів на фестивалі в театрі «Глобус» у Лондоні, і «Гардіан» нам поставила найвищу оцінку — п'ять зірок.

¹ Автанділ Варазі, 1926—1977, грузинський художник, піонер поп-арту в Грузії.

Зміст

РОЗДІЛ 1. Театр. Музика. Кіно

Леван Цуладзе, <i>режисер</i>	7
Ніно Катамадзе, <i>співачка</i>	19
Вахтанг Кікабідзе, <i>актор</i>	39

РОЗДІЛ 2. Держуправління. Освіта. Оборона

Ніка Гілаурі, <i>прем'єр-міністр</i>	57
Дімітрі Шашкіні, <i>міністр освіти</i>	78
Давіт Сіхарулідзе, <i>міністр оборони</i>	99

РОЗДІЛ 3. Архітектура. Мистецтво. Література

Іраклі Шанава, <i>архітектор</i>	137
Мераб Каджаїа (Пікассо), <i>скульптор</i>	152
Малхаз Джаджанідзе, <i>письменник</i>	157

РОЗДІЛ 4. Футбол. Кухня. Народи Грузії

Володимир Гуцаєв, <i>футболіст</i>	167
Ніка Гварамія, <i>гурман</i>	187
Хасо Хангошвілі, <i>кістинець</i>	214